



ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



החובה להתרפא

הרב יובל שרלו, הרב אוריאל גנזל והרב שאול ברוכי

1. הצגת הנושא

"סברא הוא, דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא" קובעת סוגיית הגמרא (בבא קמא מו ע"ב) אגב אורחא;¹ כלומר סברה פשוטה היא, שאינה צריכה ראייה, שמי שחולה – הולך אל הרופא. האם הנוהג הפשוט והמובן-מאליו, המקובל על כל אדם מן השורה, הוא גם חובה? היכן חייבה התורה את האדם להתרפא? האם מי שאיננו מעוניין להתרפא עובר על איסור?²

2. הדילמה האתית

באתיקה הכללית עוסקים בדרך כלל בזכותו של האדם להתרפא ובחובתו של הרופא לרפא את החולה, אך אין עוסקים בחובתו של החולה להתרפא. ערך חיי האדם נמצא במקום גבוה בסולם הערכים האנושי, והוא מחייב שמירה על חיי האדם מפני סכנה הנשקפת להם. מנגד עומד ערך האוטונומיה, שעל פיו האדם הוא ישות אוטונומית, הוא הבעלים על גופו והוא רשאי לקבל החלטות הנוגעות לגופו באופן עצמאי; ולפיכך אדם בעל כושר שיפוט הוא הקובע אם יטופל וכיצד יטופל – כל עוד אין הוא גורם נזק לאחרים. התפיסה האתית הרווחת כיום מכירה בזכותו של חולה לסרב לטיפולים רפואיים, גם אם סירוב כזה עלול להזיק לו.

ביחסי רופא ומטופל שלטה בעבר העמדה הפטרנליסטית, שעל פיה הרופא הוא היודע מה טוב לחולה ולכן הוא זה המחליט על הטיפול הרפואי. אולם החל מהמחצית השנייה של המאה העשרים הולכת העמדה האוטונומית ותופסת מקום ביחסי רופא ומטופל. הגישה המקובלת כיום מבקשת למצוא איזון בין הגישות: לשים דגש על זכות החולה לאוטונומיה, מבלי לאבד את מרכיבי האוטונומיה של הרופא ואחריותו כלפי החולה. מידת האיזון בין ערך האוטונומיה לפטרנליזם ולערך החיים משתנה ממדינה למדינה ומתרבות לתרבות.³

במדינת ישראל קובע חוק זכויות החולה ש"כל הנזק לטיפול רפואי זכאי לקבל",⁴ ולמותר לציין שלא נזכרת בו חובה לקבל טיפול רפואי. מצד שני, החוק קובע ש"לא יינתן טיפול רפואי למטופל אלא אם כן נתן לכך המטופל הסכמה מדעת".⁵

3. עמדת היהדות: מקורות היסוד

חובת האדם לשמור על גופו ועל בריאותו עולה ממקורות רבים בדברי חז"ל, אך למרות זאת קשה למצוא מקור ישיר וברור לכך.⁶ בדברינו להלן נפרוש את המקורות הרלבנטיים העיקריים – חלקם עוסקים בחובת האדם לשמור על עצמו ולדאוג לרפואתו, וחלקם בחובתו של הזולת לשמור על חברו ולרפא אותו – ואחריהם נציע את מסקנתנו.

¹ סוגיית הגמרא שם כלל איננה עוסקת בענייני רפואה אלא בשאלת נטל הראיה בוויכוחים ממוניים ("המוציא מחברו עליו הראיה").

² נייר זה עוסק בחובה היסודית להתרפא ואיננו עוסק בשאלה האם ניתן לכפות טיפול רפואי. ראו ניירות העמדה 'האם חייבים להציל אדם בעל כורחו?' [בהכנה]; 'הטלת סנקציות על המסרבים להתחסן' (<https://bit.ly/3qrjuis>); 'כפיית טיפול תרופתי על עבריני מין קשים' (<https://bit.ly/3anHXPk>).

³ ראו: אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ז, ערך 'תורת המוסר הכללי', עמ' 890–946, ובעיקר עמ' 932–936; כרך ב, ערך 'הסכמה מדעת', עמ' 633–717, ובעיקר עמ' 636–641; כרך ג, ערך 'חולה', עמ' 460–462; דניאל סינקלר, 'האוטונומיה של החולה ויהדות ודמוקרטיה בחוק החולה הנוטה למות, התשס"ו–2005', המשפט, כא (תשע"ו), עמ' 224–229. בעמודים אלו המחבר מסכם את שאלת האוטונומיה של החולה במשפט האנגלר-אמריקני, ובהמשך המאמר הוא דן במעמדו של ערך האוטונומיה בהלכה.

⁴ חוק זכויות החולה, התשנ"ו–1996, פרק ג, סעיף 3.

⁵ שם, פרק ד, סעיף 13.

⁶ ראו מגדל עוז, הלכות דעות, פרק ד. הרמב"ם קובע שאדם צריך לשמור על בריאותו ומנחה בצורה מפורטת כיצד יש לנהוג. המקור לכך, לדעת בעל מגדל עוז, הוא "מאמרי רז"ל מפוזרים בכל התלמוד... והם פרטים פשוטים וצריכים לכל והכל מודים





ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



1.3. "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם"

כמקור לחובת השמירה על הנפש מקובל להביא את הפסוק "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם" (דברים ד, טו). אומנם על פי הפשט הפסוק איננו עוסק בשמירת הגוף אלא בשמירת הנפש מפני איסור עבודה זרה, אך בגמרא (ברכות לב ע"ב) הובא הפסוק, בהקשר אגדי ולא הלכתי, גם כמקור לחובת השמירה על הגוף.⁷

2.3. חובת החולה להתרפא, אף כאשר הוא עובר על איסור

מקורות רבים במשנה, בתלמוד ובספרי הפוסקים עוסקים בחובת החולה להתרפא במקום פיקוח נפש, גם כאשר הדבר מחייב לעבור על איסורים.⁸ חובתו של החולה לעבור על איסורים על מנת להתרפא נובעת מהחובה הבסיסית המוטלת על האדם לשמור על בריאותו.⁹

3.3. חובת האדם לשמור על אחר מפני הסכנה

הגמרא (סנהדרין עג ע"א) מלמדת כי חובתו של האדם להציל את חברו כאשר הלה נמצא בסכנה מעוגנת בפסוק "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז) ובפסוק "והשבתו לו" (שמות כב, ב). הפסוק האחרון עוסק בהשבת אבדה, ועל פי דרשת חז"ל נלמדת ממנו גם "אבידת גופו".¹⁰

4.3. העיסוק ברפואה: רשות או מצווה?

אגב הדיון בנוסח התפילה על הקזת דם, עוסקת הגמרא (ברכות ס ע"א) בשאלה האם יש חובה להתרפא ולרפא אחרים וכך היא מלמדת:

דאמר רב אחא: הנכנס להקיז דם אומר "יהי רצון מלפניך ה' אלהי שיהא עסק זה לי לרפואה ותרפאני, כי אל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת, לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנהגו". אמר אביי: לא לימא אינש הכי, דתני דבי רבי ישמעאל: "ורפא ירפא" (שמות כא, יט) – מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות.

דברי רב אחא משתקפת עמדה שלפיה השימוש ברפואה איננו אידיאל אלא מנהג העולם. אביי חלק עליו וסבר שיש רשות לרופא לרפא. דברי אביי הם מסקנת הסוגיה, וכך נפסק להלכה,¹¹ אך גם לדבריו הרפואה איננה מוגדרת כאן כמצווה אלא כרשות.¹²

בהם". למקורות המובאים כאן ומקורות נוספים ראו: **אנציקלופדיה הלכתית רפואית**, כרך ג, ערך 'חולה', עמ' 420–427; הרב אברהם שטינברג, 'חס ההלכה לרפואה', **ספר אסיא**, ב (תשמ"א), עמ' 9–15; **נשמת אברהם**, יורה דעה, הקדמה לסימן שלו; **אנציקלופדיה תלמודית**, כרך יג, ערך 'חולה', עמ' רמח–רמט.

⁷ ראו **חידושי אגדות: מהרש"א** על אתר. על פי סוגיה בשבועות לו ע"א מבאר המהרש"א שחכמים התייחסו לאזהרה שבפסוק זה בהקשר רחב יותר מאשר על פי הפשט. ראו גם **ש"ת הרשב"ש**, סימן א. רשב"ש רואה בפסוק זה, על פי שתי הסוגיות הנ"ל, מקור לחובת השמירה על הנפש. בדברי הפוסקים האחרונים ראו למשל: **פרי מגדים**, אורח חיים, סימן שכח, ס"ק ו; **ערוך השולחן**, יורה דעה, סימן קטז, סעיף א; ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, **ליקוטי אמרים**, פרק יג; **ש"ת שבט הלוי**, חלק ו, סימן קיא. נראה שהזדקקות הפוסקים לפסוק זה מחדדת את היעדרו של מקור ברור לחיוב רפואה.

⁸ משנה ח, יומא ח, ה–ח; יומא פב ע"א ואילך, ובהקשרים רבים נוספים בסוגיות התלמוד ובדברי הפוסקים.

⁹ הרמב"ן (**תורת האדם**, שער המיחוש, ענין הסכנה [מהד' שעוועל, עמ' מב]) לומד את החובה להתרפא מההיתר לעבור על איסור משום פיקוח נפש: "והואיל ומחללין שבת ברפואות, שמע מינה בכלל פקוח נפש הן, ופקוח נפש מצוה רבה היא".

¹⁰ הרמב"ם (**פירוש המשניות**, נדרים ד, ד) למד את החובה לרפא מהפסוק "והשבתו לו" ופסק כמשנה זו **במשנה תורה**, הלכות נדרים, פרק ו, הלכה ח. האחרונים דנו בשאלה מדוע הרמב"ם למד מפסוק זה, ולא מ"ורפא ירפא" (שאלה דומה לזו ששאלו האחרונים על הרמב"ם נשאלה **בתוספות הרא"ש**, ברכות ס ע"א, ד"ה מכאן שניתנה, על התלמוד). בעל **תורה תמימה** (שמות כא, יט, אות קמה) תירץ שמהפסוק "ורפא ירפא" נלמדת רשות לרפא ולא חובה (השוו לדברי הרמב"ן, **בתורת האדם**, שיובאו להלן הערה 12). הרב וולדנברג (**ש"ת ציצן אליעזר**, חלק ה, רמת רחל, סימן כא) כתב שלולי ההיתר לרפא, לא היינו מרחיבים את הלימוד מ"והשבתו לו" גם להשבת גופו. ראו גם **נשמת אברהם**, יורה דעה, הקדמה לסימן שלו.

¹¹ **משנה תורה**, הלכות ברכות, פרק י, הלכה כא; **שולחן ערוך**, אורח חיים, רל, ד.

¹² ראו לעיל הערה 10. הרמב"ן (**תורת האדם**, לעיל הערה 9) כתב שהברייתא נקטה "רשות" כיוון שהיה מקום לחשוב שיש איסור בדבר, אולם למעשה זוהי מצווה ולא רשות בלבד. **בפירוש הרמב"ן לתורה** (ויקרא כו, יא) ניתן למצוא גישה הפוכה מן המקורות המובאים כאן ביחס לרפואה. לדברי הרמב"ן, האדם ששלם נתון להשגחתו הישירה של הקב"ה ואין לו צורך ברופאים כלל "ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון השם, אחר שהבטיח וברך את לחמך ואת מימך...". הוא מפרש את דברי הגמרא,





ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



5.3. מגורים במקום שיש רופא

ברייתא במסכת סנהדרין (יז ע"ב) מצינת את חובתו של תלמיד חכם להימנע מלגור ביישוב שאין בו צרכים מינימליים, ובכללם נוכחות של רופא ואומן [=מקיז דם].¹³ אומנם מקור זה איננו מלמד על חובה להתרפא, ואף אין בו איסור לכל אדם לגור במקום שאין בו רופא, אבל ניתן ללמוד ממנו על החשיבות שמייחסים חכמים לרפואה.¹⁴

6.3. "ואהבת לרעך כמוך"

הרב וולדנברג כתב שמצוות הריפוי לחברו נלמדת גם מ"ואהבת לרעך כמוך".¹⁵ לדבריו, יש צורך בלימוד זה, כיוון שמפוסקים אחרים כגון "והשבותו לר" נלמדת חובת ההצלה במקום של פיקוח נפש, ואילו חיוב "ואהבת לרעך כמוך" כולל סיוע לזולת גם במקום צער, פגיעה באיבר וכדומה.

4. עמדת היהדות: דיון

מכלל המקורות עולה שחובת האדם לשמור על גופו ועל בריאותו היא יסוד חשוב בהלכה. אכן, לא מצאנו חיוב ישיר ומפורש המורה לאדם לשמור על גופו. באופן עקרוני, העובדה שאין מקור ישיר לחיוב יכולה להתבאר בדרכים שונות, למן האפשרות שאכן אין חובה כזו, דרך הקביעה שהמקורות הלאישירים מעידים על קיומה, ועד האפשרות

שניתן לרופא רשות לרפא, לא כרשות לחולה להתרפא אלא כהוראה שאם החולה פונה לרופא מותר לרופא לרפאו, "אבל ברצות השם דרכי איש אין לו עסק ברופאים". גישה דומה ניתן למצוא בדברי רש"י שהסביר את מעשהו של חזקיהו המלך, שגנז ספר רפואות, והודו לו חכמים על כך – "לפי שלא היה לבם נכנע על חולים אלא מתרפאין מיד" (פסחים נו ע"א, ד"ה וגנז ספר רפואות, וראו גם רש"י, ברכות י ע"ב, ד"ה שגנז ספר רפואות). בפירוש המשניות למסכת פסחים דחה הרמב"ם גישה זו מכול וכול (וכתב שהתייחס לכך בפירושו למשנה, אף שאין זו משנה אלא ברייתא, מפני חשיבות העניין), ולדבריו ספר הרפואות של חזקיהו כלל לא עסק ברפואות בדרך הטבע, שהן בוודאי חובה ואין בהן סתירה לביטחון האדם בה'. לדעת הרמב"ם, הנמנע מלהתרפא משיקול של ביטחון בה' דומה לאדם רעב שנמנע מלאכול כיוון שהוא סומך על ה' שישביע אותו. דברי הרמב"ן בפירושו לתורה עומדים בסתירה ברורה לדבריו בתורת האדם. הפוסקים מיישבים שדברי הרמב"ן בפירושו לתורה נאמרו ביחס לצדיקים גמורים ומתאימים לזמן שבו הייתה נבואה, להבדיל מן הזמן הזה. יש לציין שהרמב"ן עסק ככל הנראה ברפואה (ראו לאחרונה עורך ישראל, ר' משה בן נחמן: ביוגרפיה אינטלקטואלית, ירושלים תשפ"א, עמ' 26–28) ולכן מסתבר שדבריו בפירוש התורה הם אידיאל של קיום רוחני נשגב שאיננו מתקיים בעולם המעשה. אומנם יש מן האחרונים שהסתמכו על דברי הרמב"ן והורו שניתן להימנע במקרים מסוימים מקבלת טיפול רפואי (ראו למשל שו"ת אבני נזר, חושן משפט, סימן קצג) אך ההכרעה ההלכתית המקובלת היא כדברי הרמב"ן בתורת האדם, דהיינו שיש חובה להתרפא. ראו: שו"ת ציץ אליעזר, חלק ה, רמת רחל, סימן כ; שם, חלק יז, סימן ב; שו"ת יביע אומר, חלק ד, חושן משפט, סימן ו; שו"ת יחווה דעת, חלק א, סימן סא; גשר החיים, חלק א, פרק א, אות ב; אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ג, ערך 'חולה', עמ' 426, והערות 93, 97. ראו גם הרב אהרן ליכטנשטיין, באור פניק' יהלכון: שיחות מעובדות בידי הרב ראובן ציגלר, אלון שבות תשס"ו, עמ' 153–155. הרב ליכטנשטיין מזכיר את דברי ר' חיים מבריסק שטען שהרמב"ן לא כתב את הדברים והם נוספו על ידי סופר מאוחר. אומנם אין לכך רקע טקסטואלי או היסטורי, והרב ליכטנשטיין לא מקבל את דבריו, אך דברי הר"ח מבריסק מלמדים, לדבריו, על חריגות של עמדה זו.

¹³ הרמ"ה (יד רמה, שם) פירש "ורופא כדי שימצא רופא לרפאו אם יהיה צריך לכך". אומנם רש"י פירש שהרופא תפקידו למול תינוקות, אבל גם לשיטתו יש צורך בעיר לאומן, כלומר, מקיז דם, שהוא תפקיד בעל אופי רפואי; וראו כסף משנה, הלכות סנהדרין, פרק א, הלכה ז.

¹⁴ הפוסקים האחרונים מצטטים כמקור אגדי לחובת הרפואה את מדרש שמואל (פרשה ד, סימן א) או מדרש תמורה, על מעשה בר' ישמעאל ור' עקיבא, המוכיחים לחולה שאין ברפואה התערבות אסורה במעשה הקב"ה מתוך השוואה לעבודת האדמה. מלבד העובדה שמדרש אגדה בדרך כלל איננו מקור הלכתי, ובוודאי לא מדרש המאוחר לתלמודים, כאן מדובר בקטע מאוחר הרבה יותר, שנוסף למדרש שמואל ממדרש תמורה, שזמנו ככל הנראה מימי הביניים (ראו מדרש שמואל, מהד' בובר, עמ' 54, הערה ז). ראו למשל שו"ת ציץ אליעזר, חלק ה, רמת רחל, סימן כ, אות ד, המצטט את המדרש בשם מדרש תמורה.

¹⁵ שו"ת ציץ אליעזר, חלק ה, רמת רחל, סימן כא. דבריו נסמכים על הרמב"ן (תורת האדם, לעיל הערה 9, עמ' מג): "ואפשר לומר כן, דאע"ג דמכה אדם לרפואה פטור ומצוה דואהבת לרעך כמוך הוא".





ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



שזהו מושכל ראשון שכלל לא צריך מקור.¹⁶ ביחס לחובת האדם לשמור על גופו, נראה שמבחר המקורות הלא שירים מלמד שקיימת חובה כזו וכי היא עקרון יסודי שלא צריך להיאמר בפירוט.¹⁷

על פי דרכו של הרמב"ם¹⁸ ניתן לומר שכשם שהתורה לא ציוותה על האדם לאכול כדי לא להיות רעב, כך לא ציוותה עליו התורה בפירוש לשמור על גופו. כאשר התורה קובעת שמי שפגע ברעהו צריך לשלם לו את דמי הריפוי – "רק שבתו יתן ורפא ירפא" (שמות כא, יט) – היא מלמדת אותנו בדרך אגב שרפואה היא חלק מהמערכת הנורמטיבית של החיים, ובלשון חז"ל: "מכאן שניתנה רשות לרפוא לרפא". כיוון שמאחורי רשות זו עומד עקרון יסודי, היא יכולה להיחשב כמצווה.¹⁹ נוסף על כך, הקביעה של חז"ל שהחובה לסייע לזולת ולהחזיר לו אבדה כוללת גם "השבת גופו" – הצלתו ורפואתו – נסמכת על ההנחה המובנת-מאליה שהמחלה היא 'אבדה', דהיינו חיסרון שצריך לתקן.

5. מסקנות

1. החיים הם פיקדון שניתן לאדם מהקב"ה, וחובה קדושה מוטלת על האדם לשמור על חייו ולקבל טיפול רפואי כאשר הוא נזקק לכך.²⁰

2. חובה על כל אדם לסייע למי שנמצא בסכנה ולהציל אותו. חובה על הרופא לרפא את החולה ולהאריך את חייו.²¹

3. כאשר חולה מסרב לקבל טיפול – מצווה גדולה לשכנע אותו לקבל את הטיפול.

¹⁶ אנו מוצאים עקרונות אלה פעמים רבות בתחומי הלכה שונים. לדעת רוב הפוסקים אין איסור מפורש לאכול בשר אדם (לדעת הרמב"ן והרשב"א, בחידושיהם לכתובות ס ע"א, אין בשר אדם אסור מהתורה ולדעת הרמב"ם אין הוא אסור אך יש חיוב עשה באכילתו. דעת הרא"ה בחידושיו לכתובות, שם, שיש איסור מהתורה, היא דעת יחיד) אך למרות זאת קובע הרב ויינברג, **בשר"ת שרידי אש** (חלק ג, סימן קכז) שאכילת בשר אדם היא "נגד רצון התורה". הרב משה שמואל גלאזר, בפתיחה לספרו **דור רביעי** כותב שפשוט שאכילת בשר טריפה עדיפה על אכילת בשר אדם. ראו על כך להלן בדברי הר"י עמיטל, וכן דניאל סינקלר, 'מוסר ומשפט טבעי במשפט העברי: אכילת בשר אדם כמשל', **פרשת השבוע**, גיליון 281 (פרשת שמיני תשס"ז); <https://www.gov.il/he/Departments/DynamicCollectors/weekly-parsha-issues?skip=0&mispar=281>. כיוצא בזה אין איסור מפורש להזיק לרכושו של אדם (ראו הרב יואל בךנון והרב שאול ברוכי, **מקראות: עיון רבתחומי בתורה – פרשת משפטים**, ראשון לציון תשע"ח, עמ' 150–153); אין חובה מפורשת להתחתן (ראו הרב יובל שרלו, **בצלמו: האדם הנברא בצלם, ירושלים תשס"ט**, עמ' 173–175). הרב מיכאל אברהם ('מצווה, סברא ורצון ה', **צהר**, ל (תשס"ז), עמ' 15–25) דן בחסרון ציווי מפורש גם בערכים נוספים, כמו יישוב ארץ ישראל, תלמוד תורה ותשובה, שהתורה הביעה בהם בדרך אחרת מהו רצון ה'. הרא"ה קוק (**אגרות הראיה**, חלק א, אגרת פט, עמ' צז) נימק מדוע ישנם יסודות מוסריים שאינם כתובים כחיוב בתורה – "ואין לשער גודל ההפסד שהיתה התרבות האנושית סובלת אם אלה המדות הנעלות היו נקבעות בקבע חיובי". על שיטתו של הרב קוק, שם ובמקורות נוספים, ראו הרב יהודה עמיטל, **משמעותה של משנת הרב לדורנו: היסודות המוסריים בתפישתו הלאומית**, אלון שבת תשמ"ו; וראו גם הנ"ל, **והארץ נתן לבני אדם**, אלון שבת תשס"ה, עמ' 25–40.

¹⁷ כך נראה מדברי המגדל **עוז**, לעיל הערה 6, וכך כתב הרב אליהו בקשידורון (**ש"ת בנין אב**, חלק א, סימן נב): "ונראה שדווקא מפאת חשיבות בריאות הגוף ושמירת הנפש, לא נמנו כמצווה מיוחדת משום שהם היסוד לכל המצוות ועבודת ה' כולה".

¹⁸ לעיל, הערה 12.

¹⁹ כדעת הרמב"ן, לעיל הערה 12.

²⁰ **משנה תורה**, הלכות נדרים, פרק ו, הלכה ה; שם, הלכות דעות, פרק ד, הלכה א ובכל הפרק; וראו המקורות שבאנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ג, ערך 'חולה', עמ' 422, הערה 77.

²¹ **שולחן ערוך**, יורה דעה, שלו, א.

